

СТРАЖИЛОВО

ВЛАСНИК И УРЕДНИК

ЈОВАН ГРЧИЋ

У НОВОМ САДУ, 11. СЕПТЕМБРА 1894.

ПЕСНИШТВО

ПРВИ ПОЉУБАЦ

Усамљени кладенац на ливадама, дубок
као бездан, скривао је у тамним сен-
кама кристалну воду, прави мелем за
усијане груди. И ма да беше подалеко од села,
иначе сваке вечери похађаше живахно јато
девојака, завргнуто витким обраницама. Глуха
околина његова оживела би тада од смеха и
песме, а богме често и од свађе, јер јагма
беше велика.

Недалеко од кладенца, на отавама, пасло
је стадо оваца. Иван Марков, живо момче од
осамнаест година, опаљена лица, црних већа
и сјајна жива ока, чувао је то стадо целог
пролећа и лета, а у јесен би се најмио у кога
да чува винограде.

С вечери, кад водоноше долазе, догнао би
Иван своје стадо на појиште и цуре би још
из далека слушале меки, кудрави мотив ње-
гове фруле. Да ли је којој јаче задрхтало
срце при тим звуцима девојачког љубимца, не
зна се, али се зна, да су се многе отимале
да додаду Ивану крчаг с бистром водом, када
би заискао да се напије.

Једне вечери, тек што су водоноше оти-
шле а из далека се још чули гласови њихови,
седео је Иван усамљен на ниском осеку од
кладенца. Сунце је залазило за тамни бедем
далеке шумице, положени, црвени зраци пре-
ливаху рунато стадо његово густим руменилом.
Око њега потамнише травне ливадице, пољску
тишину прекидаше несмело цврчање попца, под

око кладенца беше раскаљан а дубоко у њему
чуло се како још јасно одјекују капље воде.

Иван се замислио. Фрула му мирује у кри-
лу. Око њега је необична тишина, у ушима му
звуче девојачки гласови, али пред очима му
изилази синотња слика.

Он се наине сећа, како му је синоћ Је-
лица Станојева, девојче од шеснаест година,
бела, плавоока, светле косе, витка као куде-
лица, плашљива и поносита, додала крчаг с
водом, и како је, док је он пио гледајући у
њу, прво поруменела, побледела па најпосле
оборила очи. Сећа се, како јој после тога хтеде
подићи крчаг на обраницу, али се она намр-
годи, поносито га одби, рекавши му, да не
треба. »Поносита је, чудо је поносита!« шап-
тао је Иван за себе, па се онда у један мах
сети, док су још у школу ишли, како је то
било несташно девојче, како је с њоме вечит
рат водио, како му је она једаред сва црвена
од пакости са сузама у очима измрчила про-
пис, и како се он подвлачио под скамије па
је вукао за ноге, а она га један пут лупила
у чело па му одскочила чворуга. А како је
сад мирна, ћутљива, поносита, нарочито поно-
сита! Па се још чини да га не познаје!

И многих ситница сећа се Иван, а вече-
рас Јелица није дошла на воду. За што?

Иван дубоко уздахну. Уши му брује, у ми-
шице му се увлачи нека злобна снага, у грло
му се подиже клупче, он би се тукао и плакао.

Пред њим на неколико корака у сумраку истрча зец, поче стрићи ушима а за тим запраши преко јагодника у кукурузе.

То трже Ивана из мисли и кад је погледао око себе, видео је где му се стадо ратрало, устане са осека, задене фрулу у торбицу па поче као махнит пуцати бичем.

Прођоше две и три вечери а Јелице нема. А кад наступи јесен, нестане и Ивана с овцама.

Јелица није више одлазила на воду, али је запамтила оно вече, када је Ивану додала крчаг с водом и кад је пред њиме, не зна ни сама за што, поруменела. Јер отац њен, чича Станоје, човек љут као рис, кад је за то дознао, лепо узе витак прут па немилостиво ужљеби три модре бразде у бела плећа своје ћерчице. Јелица је навикнула на то и није плакала пред оцем, али је ноћу омочила узглавље сузама и преврћући се по сву ноћ мислила је, како да се освети Ивану за шибе, које је због њега добила. У мислима често га је хватала за густу косу а један пут јој дошло да му као зубима покида оне црне, сјајне обрве. И какво пакосно задовољство обузе је, кад је дознала, да Иван чува винограде у њихову суседству и кад је дошло време, да и она с оцем пође на ноћиште у виноград.

Јелица обукла шарену сукњицу, брижљиво згладила густу плаву косу и у косу заденула црвен цветак. Парченце разбијена огледала не могоше да покаже цело лице њено, али из њега просијаваху два крупна плава ока, заруђене јагодице и бео, прав носић. »Јух, што сам тако црвена!... Онај ће мислити да сам плакала... Он не зна, да ме је ба́та због њега тукао... Та казала је њему кривоноса Милица. Па нек ти она од сад даје воде... Чекај само!... Гле ти!« Полугласно изговараше она те речи вртећи се пред огледалом, закопчавајући пруслук од црне свиле, при чему се красно гибале младе, пуначке, још неразвијене груди.

У виноградима се међу тим разлегала већ песма чувара и чуварица. Најразличнији напеви стапали се у једно као разбегли звуци из каква огромна инструмента. Пламен је овде онде буцао, слојеви дима као голема непомицна повесма обвили су тамно дрвеће. Оштар мирис од спањена лишћа лозина гушио је.

Чича-Станојева колеба била је окружена сјајним сунцокретом. Сад је сунцокрет оборио своју тешку главу, јер је сунце већ давно за-

шло а не високо над хоризонтом блистао је срп месечев славим лименим сјајем. Лепо је изгледала та колеба са младим месецом у прочељу.

Јелица потражила лозина лишћа, пагомилала, запалила, а из гомиле подиже се прво густ мрк дим, после запршти лишће и за тренут два сукпу висок светао пламен. Гледајући у пламен, који је на махове обасјавао њено лице, она је пажљиво слушала, не ће ли иза колебе записати фрулица, али не чу ништа. Чича Станоје шушкао је по колебама па онда оде у компилук са тиквицом ракије.

»Није ту!« помисли Јелица јетко и невесело. Села на земљу и гледала непомично у ватру. Пред очи јој изишао Иван са новим дорочићем на правим раменима, са младим белим вратом, и нарочито се живо сећала, кад је пио из њена крчага, како је скупио црне обрве и како је непомично и неодољиво гледао у њене очи. Сетила се и других ситница па заборавила на освету. И кад је помислила на освету, питала се: »Како да му се осветим и за што?« И на један пут поче је занимати то »за што«. »Та он није крив!« мислила је. — »Крив је, крив!« уверавала је себе и прелазила је на »како«. И у мислима прелазила је од »за што« на »како« и од »како« на »за што«. И ни »за што« ни »како« не занимаше је у суштини као сам — Иван, Иван са сјајним оком и црним обрвама.

Јелицу обузе на један мах врућина. Устала је, погледала око себе, па опет села. Лице јој постепено озарио лак осмејак. »Да узмем крчаг с водом па да га проспем Ивану на главу!« мислила је Јелица и врло се обрадовала тој идеји. Но то већ није имало на себи облик освете, јер она не би при том осетила никакво пакосно задовољство, већ само радост при том призору, кад би Иван после тога почео да тресе рукаве и мокру капу о колено. Иван би се може бити још и обрадовао тој освети.

На један мах задрхта у ваздуху највиши тон у фруле. Јелица скочила као опарена а срце јој поче скакати, да је једва дисала. Погледала иза колебе а тамо горела ватра кроз трешњине гране. То је Иван свирао и прекидао. Јелица га познала по гласу а по непрекидној песми видела је, да је још неко с њим. Но после заокупи Иван песму без прекида.

Јелица се прикраде и, газећи пажљиво по узаној стази, која се одрањала, спотицала се

о тврдо корење од чокоћа. Сетила се, да није понела крчаг па се у два три скока вратила натраг. Срце јој скакало од страха. Узела из колебе пун крчаг с водом, плахо као срна погледала да јој од куд не иде отац па онда опет полако као и први пут приближила се живој огради.

Ниска ограда од густа трњака, која је делила чича-Станојев виноград од винограда Иванова газде, беше у пролеће налик на густ, зелен бедем, а кад се оспе плавичастим цветом, онда постајаше она права вукодржица нити се кроз њу могло гледати у суседни виноград. С јесени је лишће опадало, те се могло по мало завиривати.

Јелица метнула крчаг поред себе, чучнула па је пажљиво мотрила кроз испреплетано шибље.

Иван простро дороц по сухој трави, легао потрбушке и гледао сјајним оком у ватру, која се гасила. Као да је заборавио да је подстаке. Фрула му лежала под грудима. Кад је Јелица с друге стране шумнула, Иван се малко окренуо и скупивши обрве поглелао сумњиво кроз плот. Почео свирати.

Јелица је гледала, како му се миче набубрела горња усница, коју је тек обретка натрунило гараво паперје, гледала у обрве, које се узвијале по ноти, и заборавила на — крчаг.

А кад се Иван диже да узме сува лишћа испод плота, Јелици задрхта срце, грозничаво напипа крчаг па га диже да полије Ивана по глави, али Иван скочи, ухвати је једном руком за лево раме, а другом јој изби суд, који наде потмуло на меку земљу, привуче је за тим преко плота, стисну јој узацка рамена на груди, стеже је, и кад је Јелица хтела да крикне, он јој на образу близу расклопљених усана притисну бојажљив, лак, сух пољубац па побеже.

Беше то пољубац налик на одељени ђух пролетњег ветра, који нас изненада помилује по образу, па га нестане, лак, изненадан и без снаге.

Јелица је стајала неколико тренутака. Глава јој се вртила. Прво је подuze пламен а после

се охлади као камен. У онај мах није јој пало на ум да виче а и да се сетила, не би имала снаге. Згладила дугачак прамен косе, који јој пао до носа, па пошла посрћући натраг. На крчаг је са свим заборавила. Око рамена је осећала као да је скинула неке вреле окове. На десној половини лица, близу уста, бридио је Иванов пољубац, тиштао је као пламен а тај чудни пламен као да је био помешан с ледом и осећала је наизменце час пламен час лед. Доцније је опазила на левој руци на кажипрсту како лопи крв, она није знала од куда је то, а то се она убола трном, кад ју је Иван притиснуо. Чувство страха, изненађења, неке боне милине обузело је сву њену душу и родило са свим ново осећање. Чинило јој се да је пала са велике висине, али се није озледила, већ се само поплашила и променила. На један пут је почела грчевито плакати од пакости и бола, сисајући крв на убодемом прстићу, али је то био плач последњи те врсте.

Вратила се натраг, брижљиво избрисала сузе. Ватра се гасила. Јелица се спремала да легне.

Месечев сри већ је био зашао, округло парче запада, превучено тамним танким цртицама, светлило се. По виноградима био је мрак. Из села се чули први петли. Од часа на час окидали се метци из пушака.

Јелица легла у колебу па се покрила преко главе. Прст је још бридио а на образу близу уста тихо је треперио чудни траг од Иванова пољупца, после се разлио кроз груди у срце а срце се запалило. Тај осећај одузео је снагу, припитомио оно, што је у њој дивље било, осећала се са свим слаба и целу ноћ је сивала Ивана, како је стегао на груди а она не може да дише нити да се брани, а Иван јој дотле лепо пољупце, док није умрла.

Пробудила се уморна, а обгрлила узглавље. Прва јој мисао била — Иван И кад је друго вече дошла у виноград, још се лепше оправила. Њу је стид био да призна да је то због Ивана и бранила се, колико је могла, од те помисли, но први пољубац је пекао и срце је потајно очекивало други.

ДНЕВНИК ЈЕДНЕ ЖЕНЕ

ОД ОКТАВА ФЕЉЕТА

(Наставак)

XX

15 августа

То је ме осећање није омануло. Међу тим ипак не ћу сама себе да варам. Нисам срећна; не могу више бити срећна.

Сувише сам велику, сувише савршену срећу видела како ме здравља из даљине, а да бих се икад могла утешити, што сам је изгубила. Но није сад више нада мном господар само та једна мисао; мој живот има сад смера и сврхе; латила сам се дужности, која испуњава празнину мога живота, дужности, која ми даје занимања и која ме веже.

Скрушену душу мало по мало подићи, отргнути је очајању, вратити јој мир и ведрину, одвести је натраг поданости, срећи, Богу — то је примамљив задатак. То су дужности, којима се посвећујем са саучешћем, што ће без сумње с дана у дан бивати све веће, као љубав матере према болесну детету, и што не ће дати да се и за шта покаје онај, који је предмет тој љубави.

Већ сад види он и разуме, шта му ја дајем и са каквом му искреношћу то дајем; по нешто му кажем, остало он погађа и као да је срећан. Као што сам предвидела, не ће се испунити наш уговор; он жели, то је истина, да одржим што сам обрела, т. ј. да останем још неко време; а ја се противим, остајем, а он се на то не тужи. Изгледа ми, да ће нам за неколико недеља бити сватови.

Најпосле се велика тајна морала саопштити Сесили и њену веренику. Чини ми се, господину d'Éblis нисам јавила новину; он је просто рекао:

— То је Вас достојно.

Сесила са своје стране била је неколико тренутака запањена а после се наједаред развеселила па сад је једнако весела. Нас две ћемо бити сестре; то је био њен идејал. Она себи уображава, да ће та удадба наше пријатељство још већма учврстити те ће се наш живот тако рећи слити у један. У том се погледу вара; она ће ми остати најмилија међу другарицама, али ћемо канда бар неко време живети одељеније него до сада. Општа Рожеру невољност није до сад дала да послуша лечнички савет те да се настани на југу а крај мора. Сад хоће онде да живи. Ја сам већ говорила о том, да зиму проведемо у Ници, и видела сам, како ми је захвалан био за тај предлог, можда из више него једног разлога.

Овде завршујем свој дневник и не ћу га, надам се, никад више ни отварати. Ја мислим, да жена,

кад се једаред уда, не треба ником другом више да поверава своје тајне до ли свом мужу. С Богом дакле занесењачка и страсна Шарлото!

XXI

1878

Необичне прилике, у којима сам, гоне ме, да после пет година наставим свој дневник. Прекужила сам страшно искушење и никад ми није било потребније, да уредим своје мисли и своју савест. Пре свега хоћу да се сетим главних догађаја, који су изазвали ове моје данашње прилике, па ћу покушати, да у њих потражим савета и бистроће, која ми је тако потребна. Осим тога слутим, да ће овај дневник читати некада још и ко други осим мене, и већ с тога хоћу да све буде на чисто.

Као што сам била предвидела, венчала сам се у исти дан кад и Сесила у малој црквици лувриској. Господин и госпођа d'Éblis отпутовали су одмах други дан у Италију, по којој су хтели да се прођу и да у њој остану неколико месеца. На пет или шест недеља после тога отишла сам и ја са својим мужем и са својом свекром у Ницу. Само здравље мога мужа задавало ми је озбиљне бриге за оне четири године, што их проведосмо у оној лепој клими. Не могу рећи, да ми срце никад није осетило туге, да се никад није сећало те тужило, но свакако смем казати, да је Бог заиста благословио лудост моје удаје те да сам нашла све, чему сам се надала. Сласт страсти не узима, као што ми и сувише радо верујемо, само неки облик, страст даје среће и у облику дужности, поданости, пожртвовања; кажу да чак и у мучеништву има сласти. Што се тиче мучеништва, то се за мене није ни узимало у обзир, ма да задатак, као овај, што сам ја себи предузела, није без тешкоћа, шта више се није могао ни решити а да човек не наиђе на отпор. За један једини дан не може ни најнежнија рука укротити и излечити душу, од нарави страсну, несрећом огорчену; но божанствена је радост ту душу отргнути роптању и сумњи, мало је по мало са свим неповређену, са свим чисту извући испод телесних развалина, под којима је била затрпана, изнети је на видело, оживити у њој све наде. Колико ли сам слатких, срећних, захвалних суза пролила за оно неколико кукавичких, у потаји проливених, кад сам видела, да су ми труди уродили плодом! Најзад је дошао и час, кад је било довољно, ако смешећи се попретим претом, да ута-

ложим страшне изливе гнева, који су избијали по каткад у мога Рожера.

У осталом, да се не бих сувише хвалила, морам рећи, да слава тога препорођаја не припада само мени, јер онога дана кад се родила моја ћерка, опростио је њен отац благом Богу са свим.

Изгледала сам своје чедо, кад су Сесила и њен муж на повратку из Рима провели код нас неколико дана у вили, у којој смо се ми били настели. У потаји сам ја стрепила била од тренутка, кад ћу се опет састати са господином d'Éblis, али велики догађај, који се спремао за мене, чинио је те сам тада била скоро равнодушна према његову присуству или сам бар мислила да сам равнодушна. У осталом се он према мени понашао тако некако хладно учтиво, да ме је често мучила помисао: биће да има нешто против мене. Да ли је био незадовољан Сесилом? Да ли ми је пребацивао, да сам му сувише ласкаву слику о њој изнела, кад ме је питао за савет? Неким малим различностима у његову понашању према Сесили зачудила сам се; није ми изгледао више да је онако очаран њоме; ма да је вазда био веома учтив, ипак је имао с њом неки ироничан тон; по неки пут је баш показивао да му је дуго време, кад она фантастично стане описивати њихове путове, кад почесто побрка имена, ствари и време, кад се баци у неки научарски тон а и кад стане умиљато ћеретати. Но мој муж, коме сам натукнула своју сумњу, уверавао ме је, да је командант d'Éblis више но икада заљубљен у своју жењу, да га може бити мало узнемирује, што види да је тако сјајна, тако блистава и да јој се тако сви диве, но то да је све. По том онда нисам више ни мислила на то. У осталом сам тада и сувише била срећна и заузета својом будућом материнском срећом, а да сам се много могла освртати и на друге ствари.

Били смо наумили, да пред крај пролећа одемо из Нице и да преко лета будемо у Луверсију, јер мој муж ни по што није хтео да живимо у Паризу. Но леџници су нас одговарали од тога, јер се бојали, да мом мужу не ће добро чинити влажна клима у Нормандији; по њихову савету закључимо да останемо на југу, док се боље не учврсти здравље мога мужа. Две године, што дођоше за тим, биле су за мене време потпуна мира и веселости. Моја мила мајка била нам је два или три пута у походе, а моја свекрва већ није знала шта ће од тешке пажње и нежности према мени; осим тога сам имала и своју ћерку а њено је рођење мога мужа, као што рекох, са свим измирило са животом и још већма привезало за мене. С ревношћу се

опет латио свога посла, у којем сам му ја помагала у скромној улози тајника, уређујући документе, којих је господин d'Éblis вазда имао тма божја, правећи изводе из њих и најлепшим својим рукописом преписујући његове нечитке сврачје ноге. Сад ми присно и верно пријатељство, којим му је одан био господин d'Éblis, није више било загонетка, а то ми је, признајем, пре било, док је он показивао само своје погрешке; но од како је увидео, да није осуђен да живи саморано, без љубави и без икаква изгледа, пробила су велика својства његова срца и душе у пуну свом сјају. Чак је опет задобио био веселост, коју ја у прво време нашега познанства нисам ни у сну сневала да претпоставим у њега. Свест, да сам и ја што допринела те се он тако изменио, била је за ме угодна преугодна.

Но што ми је било милије од свега осталог, то је било поверење, које је мој муж имао у мени. Кад сам се удала за њега, била сам себи рекла, да је животу у друштву за ме сад крај, те сам наумила да га се одречем, јер не би било лепо, да ја тражим уживања, која мој муж не може делити са мном. Но он је сам захтевао, да са његовом матером одем по који пут у скупове француске колоније, која се уз остале колоније ту око нас мувала. Ја нисам на зло употребила ту дозволу, али сам у толико од ње имала вајде, што сам неколико пута позвала гостију у нашу вилу. Наравно да су ми неки моји суседи и гости рекли по коју галантерију, која се обично говори свакој жени, ијоле лепој и ијоле укусно одевеној. Но многе је канда охрабрила болест мога мужа те су канда хтели да пођу и даље; али ја сам према тима била тако хладна и уздржљива, да су одмах видели, да са мном нема шале. Мој муж, који је имао врло општро око и врло општар ум, говорио је у смеју са мном о тим јадницима; чини ми се, био је поносит, што ми је надмоћном својом равнодушношћу могао показати, како ме поштује те како сам у његовим очима и сувише узвишена над сваком сенком сумње и подозрења. Мени је то било мило, но као да је његово поверење по који пут ишло нешто подалеко, јер ме је увукло у прилично озбиљне неприлике, које по несрећи стоје у свези са највећим болом у мом животу.

Тада, као и свагда, било је друштво у Ници прилично шарено те је човек морао бирати. Ја сам од нарави нешто ексклузивна те у том погледу не попуштам радо, као што данас на жалост свет то чини. Мој муж, чини ми се, као и сав његов род био је у том погледу од мене попусљивији. Говорио ми је, како је моја дочекаоница обор, у који пуштам само јагањце и овце без иједне мрље, јагањ-

це и овце, које и не могу поћи странпутицом; то је, рече ми он, досадно, ту нема ни живота ни весеља, ни хришћанске љубави; јер то се зове грешнике осудити да вечито остану тврдоглави, ако им човек пред носом затвори пристojну кућу, у чијем би се чистом зраку а уз добар пример могли поправити. Мени се ти разлoзи нису свидели јаките сам весело одвратила, да ја нисам позвана да преображавам друштво; у осталом, рекох, кад сам њега поправила, учинила сам доста и предоста и не тражим више.

У пролеће треће године нашега боравка у Ници настани се у суседној вили млади кнез de Viviane; довео је са собом силесију коња и неку женскињу, за коју су сви мислили да је Енглескиња и која је то зацело и била, судећи по шареном јој оделу.

Ма да је моја мајка била пријатељица кнежевој матери, ипак се нисам могла сетити, да сам икад видела њена сина, који је од чести у Паризу, но највише по разним купатилима живео не баш најпристојније. Тек што је дошао, одмах је наша колонија стала грдити га и оговарати, јер је био разуздан, много се и на велике новце картао а у кући живео невенчан. Мој муж, који је некад с њим ишао у школу и још једнако пријатељски му био одан, једио се што је амо и дошао а нарочито што је био у суседству. Међу тим је случај тако хтео те се за прво време његова боравка у Ници нисмо састали.

Једаред у јутру пођем ја са мојом Ђерчицом и њеном дојиљом да се прођем по нашој башти, која је имала више тераса, што су једна с другом биле спојене високим мраморним степеницама. Најдољња од тих тераса водила је по последњој степеници од десет степена на улицу; капија, која ју је затварала од улице, била је прекодан отворена. Ми смо стојале наслоњене на огради и гледале у бела једра, што се вијугала по сињем мору; то се мојој малој особито допадало.

Тада нам коњски топот сврати пажњу на улицу те видимо како нам се у корак приближује јахач и с њим женскиња, на којој је било веома богато, но и веома неукусно одело. Уз остале фаталне наките имала је око шешира дивно бело нојево перо. У осталом ми је изгледала особито лепа.

Баш да пројашу крај наше баште а моје се дете наједаред нешто узбуни, почне се дерати и ручицама махати, а дојиља, Талијанка, стане јој певати, да је умири. Тај концерат даде јахачу повода да погледа горе, он ме опази, оштро погледа у мене па скине шешир; за тим заустави коња па повиче, смејући се:

— Но, дојо, шта је Вашој беби?

Изненађена том поверљивошћу повучем се мало натраг а дојиљи наредим да ништа не одговори. Но она ме није разумела па се преко зида без бриге упустила у разговор с јахачем.

— Ја мислим, рече најзад, да дете хоће бело перо госпођино...

— Подај јој твоје перо, Саро! рече на то јахач, обрнувши се својој другарици.

Ова одмах одрешу перо са свога шешира па га баци према тераси, но перо, како је било сувише лако, падне на земљу. Јахач га ухвати у лету па га још једаред баци, додуше са више снаге, но не са више успеха.

— Но, рече тада са свим гласно, однећу га до детета.

У исти мах је већ и његов коњ стао топотати по мрамору степенице; коњ се бранио, сваки час је склизнуо, успињао се и хрзао, а ја сам то све чула из неранцина жбуња, у које сам се била повукла; мал те не у правом страху питала сам се, ко може бити та будала а оно се он наједаред као јахачки кип појави на тераси и тријумфуюћи пође према нама.

Опет ми се јави, овога пута ми се дубоко наклони па се онда сагне те детету, које се услед напрасне његове појаве већ било умирило, тутне перо у ручицу; за тим ми се опет јави па на коњу, не знам како, одјаше низа степеницу,

Кад сам после свом мужу припредила ту згодицу, рекао ми је:

— То мора да је кнез de Viviane! То је са свим на њега налик!

И одиста је био он то. Још тога истога вечера, позивајући се на своје старо пријатељство с мојим мужем, дошао је до нас. Видела сам пред собом велика, плава, врло танка човека са смелим оком и лепим, финим но уморним цртама — лик са двора лозе Valois. Мој је муж веселога и веома духовитогавалира дочекао најусрдније, но ја сам била хладнија и једва сам му захвалила за перо, јер нисам тачно знала, да ли се та учтивост тицала мога детета, дојиље или мене.

После тога је набрзо долазио још неколико пута; но ма да сам осећала, да његова живахност и добра му, нешто и предобра воља забавља мога мужа, ипак нисам могла да се свладам, да га позивам или задржавам. Кнежевић је имао и сувише духа, и сувише јо познавао живот, а да не би опазио био ледену хладноћу, коју сам ја показивала према њему, те је при свој својој савршеној уметности и сигурности по који пут нешто се мало и збунио. Мој је

муж такођер опазио то па се чак и узнемирио са тога.

— Чедо моје — рече ми једаред, баш кад је кнежевић отишао био од нас — ето де Viviane оде сав збуњен... Ти одиста, кад ти је тако воља, имаш у себи нешто, што људе скамењује... Реци ми, молим те, шта ти је скривило тај сиротан?

— Ништа, брате.

— Ништа... но да ли ти је несносан?... Је ли сувише љубазан?... Ти знаш, да бих се ја томе смејао... само га не бих дочекивао више онако пријатељски да теби уштедим неугодности.

— Уверавам те, одговорим ја, да није ништа, баш ништа. Ја кнежевића никад нисам срела ван куће а ти овде видиш да се понаша са свим пристojно.

— А ти допусти да ти кажем, да ти тако не радиш... ти се спрам њега понашаш некако и сувише одмерено, управо тако, да мора вређати.

— Али, човече, ако га ма и најмање охрабрим, довешће нам наједаред ону младу женскињу, што је код њега.

— Иди... па шта онда? Није то ништа тако страшно!

— Може бити! Но ја не марим за неуредност ни у којем облику. Ти знаш да не бих могла поднети, кад у кући не бих сваку ствар видела на њену месту; исто тако не могу поднети, да видим човека ван граница морала и части... Што се мене тиче, ја ни најмање немам оне слабости, коју кажу да женске имају за разуздане мушкарце, а овај још има и нарочита права на моју антипатију. Ваљда ћеш знати, да је његова мати пријатељица моје мајке; више него једаред била сам сведок њена очајања и суза, које је кукавна кнегиња пролила због свога сина... и већ је одавна он у мојим мислима и у мојем поштовању заузео место, које ће својим садашњим понашањем — то ћеш ми бар допустити — тешко моћи напустити.

— Тако је, чедо моје... но што се тиче кукавне кнегиње, ту ја нисам баш тако издашан својим милосрђем... Она је сама свог сина покварила тим, што га је на колених љубушкала и обожавала и изазвала у њега уверење, да су небо и земља створени ле за то, да он специјално ужива... Ја се сећам, да му је једаред купила козја кола у Шанзелизеју... отуда ето то, да ће сад, као што кажу, узети ту статискињу са Дририлена... То је зацело са свим логички.

— Нека је логички, али је веома ружно.

Читаву недељу дана није нам долазио. Тада дође једаред у јутру па се с мојим мужем затвори у собу.

Дуго се разговарали а мој ми је муж одмах после приповедио, о чему су говорили. Као да се кнежевић извинио, што тако ретко долази, јер му се чини, као што натукну некако тужно, да је опазио, да мени није угодно, кад он дође. Тронут његовим озбиљним и увређеним тоном одговорио му је мој муж пријатељски да не треба да се чуди, што његов ексцентрични живот мало застрашава младу жену, која је васпитана по веома строгим принципима; но у осталом је — рече му — до њега, да отклони предрасуде, које тако узима к срцу, и пријатељи његови обојега пола биће му захвални за све, што усхте учинити, да дружење с њим олакша.

— Ја у опште не марим, шта свет говори, рекао је кнежевић, али признајем, да ми је веома тешко, кад ме презире госпођа de Louvercy.

— Нема ту презрења, рече му мој муж; то није ништа друго до ли неприлика.

При расстанку је кнежевић изгледао веома замисљен.

Кад сам се на два дана после тога вратила са шетње, рече ми мој муж, да је баш овај час отишао господин de Viviane.

— Позвао сам га за сутра на ручак, додаде.

Ја га погледам зачуђено, но он се насмеје па настави:

— Отерао је своју Енглескињу па ће му сад доћи мати... То тек заслужује награду!

То ми се допало па кад је кнежевић други дан дошао, пружио сам му руку срдачније и слободније но иначе. Од тога смо дана постали бољи пријатељи те је он одлучно смео с нама општити са свим интимно.

Међу тим, свакако да би се отштетио, одао се био картању с поновљеном страшћу; већином је до душе губио, а то му је служило на част; но једаред ми приповеди, да је добио тридесет хиљада франака на бакарату.

— Ви сте заиста страхан човек! рекох му ја на то, слегнувши раменима. Тек Вас човек с једне стране дигао а Ви већ на другој опет падате.

Онога часа извади он из џепа новчаник па га даде мени.

— За Вашу сиротињу! рече.

— Примам, одвратим ја; али само под том погодбом, ако ми задате веру, да никад више карте не ћете ни додирнути.

— Ево Вам моје речи!

Те тако сам својој мајци могла послати тридесет хиљада франака за њену закладу за младе раднице.

Како су у њ били већ покупљени сви пороци

на свету, то се најзад јавио неколико пута код нас мало Ђорнут, да не кажем пијан. Ничега се на свету не гадим толико, колико пијана човека, те се чудим женама — на жалост их има много — којима је то смешно или које то чак и не опажају. Кнежевић, који је морао видети, како о њему мислим, кад ми тако изађе пред очи, обазрео се на то те се умерио. Тим је крунисао низ својих поправака под мојим утецајем. Ти мали тријумфи, којима се мој муж од срца смејао, стадоше најпосле и мене занимати те ми поласкаше. Но међу тим нисам веровала свим тим жртвама те сам се питала, да ли он можда себи обриче какву накнаду за то, па та неодређена брига одржавала ме је према њему вада у некој врсти обране, а то је он добро опажао.

Једаред смо у вече шетали по једној од наших тераса; лепота ноћи, чисто опојни мирис неранцина цвећа и љубичица, којег је пун био зрак, дигше његов разговор у појетичније висине но обично. Но како сам га ја прилично сухопарно повлачила доле на земљу, то ће он рећи:

— Боже, милостива госпођо, ја заиста не знам шта да радим, да обезоружам Ваше предрасуде против мене; не бих ли Вам се допао, побацао сам у море све своје погрешке, једну за другом... одрекао сам се свега... не картам се више, не пијем, и тако даље... шта хоћете још више? Хоћете ли да постанем калуђер? Па реците!

— Хоћу само још једно, одговорим просто, а то је, да никад не дате да посумњам у Ваше пријатељство према мом мужу.

На то се он с поштовањем наклони и од тога је часа нестало из његових речи и сваке двосмислене сенке.

У то је време Сесила по други пут са својим мужем дошла у Ницу, да нас походе. Нас смо две све једнако писале једна другој често и много. Судећи по њеним писмима била је срећна, ма да ми се чинило, као да јој је највећа радост, кад је у велику друштву. Дошла ми је сад још лепша и заиста дивна, но удадбом се није ни најмање изменила а вечито је била узбуђена и површна. У њену понашању према господину d'Éblis било је нешто као неко страшно усилбавање, које ми је упало у очи; он са своје стране био је према њој благо уздржљив. Овога другога пута било ми је чудно, шта више сам се готово уплашила, кад сам осетила, колика је још једнако његова моћ нада мном: нисам могла да чујем тон његова гласа а да се не узнемирим. Још није био код нас ни двадесет и четир сахата а ја сам већ тражила средства, да га уклоним, да боравак његов прекратим. Он ми је

сам дао повода томе нешто преухитреном, непромишљеном примедбом, коју сам од онда себи разложива, но која ми је тада била са свим неразумљива.

Је ли мој муж у свом срцу у потаји слутио, како је мом срцу или је већ осећао прве почетке мучној бољи, која му је претила, ја не знам, али већ првих дана по доласку господина и госпође d'Éblis на очиглед је постао нерасположенији. Господин d'Éblis запита ме једног јутра поверљивим, нешто плашљивим тоном, да ли сам опазила ту промену на Рожеру. Кад му ја рекох да јесам, поче он пола смејући се пола озбиљно приговарати, што господин de Viviane долази до нас тако често. Да није можда — рече — то проузроковало те је Рожé тако надражљив. Како сам знала, да је мој муж био што мирнији, можда чак и сувише миран што се тиче кнежевића, могла сам бити сигурна, да командант d'Éblis у овом случају није био његов тумач, него је то рекао на своју руку а то ме је увредило до дна душе. Ја нисам никаква светиљка: како тако сам му опростила, што је Сесилу мени претпоставио те њу узео, ма да се пре тога мени удварао; но то, што је мислио да има права да ме контролише у мом браку, то је већ било и сувише.

— Господине команданте, рекох, кад сте већ тако добри те се интересујете за тајне мога дома и за мир мога брака, то ћу Вам рећи, да у својим претпоставкама и имате и немате право. Имате, рекла бих, право, ако нерасположење мога мужа приписујете малој љубомори... али се љуто варате, што се тиче предмета тој љубомори.

Кад сам то рекла, здраво је побледео, наклонио се па отишао од мене.

На два дана после тога рече нам, да је позван натраг у Париз, па још тога вечера отпутује онамо, но жену своју остави код нас.

Сећам се, да ме је Сесила други дан, по што је он отпутовао, запитала:

— Верујеш ли ти, да је мој муж срећан?

— Али, слатка, ти то мораш боље знати него ја.

— Бојим се, одврати она, вртећи својом лепом главицом, бојим се да није срећан... Ја сам му сувише површна, сувише светска, сувише му тежим за уживањем... Њега повлачим за собом... кукавни d'Éblis! Ја пребацујем себи... али тако живим и даље... Једнако онај ђаво, што је у мени, сећаш ли се још?... Није ли ти се потужио? Није ли ти рекао, да је несрећан, одиста није?

Ја јој по души одговорим, да ми господин d'Éblis није рекао ништа, а она се онда опет развесели. Остала је код нас неких четрнаест дана, но ма да

сам ја према њој свагда била нежна и пажљива, ипак је била и сувише обесна, а да би је човек лако могао чувати. Свих пет делова овога света, који су имали својих заступника у Ници, зујали су јој око главе као рој пчела а мој је муж говорио, да би требало и дању и ноћу разапети мрежу пред њу.

Баш је била сита и пресита удварања, па ипак је волела да јој се удварају те није марила оне, који су јој кратили то уживање. Па тако се наљутила и на очиту равнодушност кнежевића de Viviane; говорила је, како сам га ја начинила тако неосетљивим и како треба да га држим на конопцу...

Еј, кад је она отишла, нестало је радости и весеља!

На неколико недеља по њену одласку наново се погорша стање мога мужа, које као да се било поправило; најгори се симптоми стадоше јављати један за другим па чак биваху све то страшнији. Остатак кукавног његова живота био је за њега и за мене само још самртна борба а пред крај идуће зиме нестале ми га. После толико тешких јада умро је спокојно, захваљујући ми, што сам му даровала неколико година среће. Господин d' Éblis, који се био пожурио до нас, да му буде на руци и последњих часова, тужио је за њим очајнички. Прелазим преко тих горких успомена: Бог зна, да би израз моје туге, ма како био живахан, зацело био искрен; но у овај мах, кад ово пишем, не би био на свом месту.

(Наставиће се)

Н О В И Н А

КУПАТИЛО РУСАНДА КОД МЕЛЕНАЦА

Читам у „Pester Lloyd“-у, да је вода у Русанди усахнула и да не могу бони и слаби више да се купају и лека себи траже и пађу, јер нема воде у Русанди, већ једино глиба и каљуге

Ако је ово истина, онда нек је мени дозвољено, да прозборим коју о природи Русандиној и како је она произашла и постала и од куда свој живот одржава. Можда ће управа тог завода себи заштедети трошкове те не ће позивати експерте, који би имали да истражују повод тој појави и да нађу лека, ако буде мојим разлозима поклонила вере и цене.

Бара Русанда — нек се не нађе увређена, што ју крстим баром, јер то је она — јесте некадање, можда пре две тисуће и више година, корито живе Тисе.

Река Тиса се једнако миче поребарке са истока на запад од ових сила. Од више Арада, при изласку реке Мориша из ердељских планина, тај Мориш доноси крупан тежак шљунак и насипље своје рођено корито тим творивом при стрмом свом паду од пет стопа на аустријску миљу, дужом до Сегедина све кроз равницу. Ту код Сегедина упада бесни Мориш са својим крупним тешким талогом у тако рећи мртву Тису, која међу Солноком и Тителом има пада само девет палаца, међер $\frac{3}{4}$ стопе,

на миљу, и која са собом, кад нађе, само има снагу да поси најситнији песак и глиб а никад не може понети до у Дунав и Моришев тешки талог. Овај се насипа код Сегедина с оне стране у прудове, који терају Тисину матицу преда се, све једнако и постојано на запад.

Тиса је некада, можда пре четир тисуће и више година, текла код Арада, од Сатмара и кроз Ирмелек, поред Вршачке Куле код Старе Паланке у Дунав.

Тешки талог силовите Самош-реке код Сатмара одгони Тису правцем на северо-запад поребарке, а силовити Мориш опет право на запад. А са десне, западне стране нема Тиса ни једне реке уточице, која би својом водом а особито својим талогом у истој мери гонила Тису на исток и тиме уколеничила Моришеву силу.

Тај природни закон је изречен, видљив. Њему је пао Сегедин 12 марта 1879 на жртву и пашће још који пут та варош, докле год не буде Тиса узела свој правац западно од Сегедина а њено данашње корито на источној страни не буде »Моротва«, т. ј. мртва Тиса, и друга Русанда.

Ево доказа.

На Средњој Тиси, код Нађ-Кун-Мадараса, тридесет километра источно од

данашње живе Тисе, далеко има бара под именом: Нађ Игари-то, Ерши-то, Си-то и Повењеш-то; те се баре савијају у оним истим полустарима и у оној величини, као данас жива Тиса. И гле, села на обалама тих бара носе ова имена: Тиса Игар, Тиса Ерш, Тиса Имре. Кад год је велика Тисина вода, избија у тим барама вода на издан и напуни их, и потоци вртове и шумарке, које су људи на дну засадили. Те су баре некада биле, исто тако као Русанда, Тисино корито.

Она вијуга Октолан код Нађ Кун Мадараса била је Тисино корито. Жива Тиса данас тече 28 километара далеко западно од Октолана, код Тисабуре.

У Банату је Тиса некада текла код Велике Кикинде па се поребарке помакла на запад, 12 километара далеко, где низа савијени Лудош приказује њено старо корито. Данас тече жива Тиса 10 километара од Лудоша, међер 22 километра далеко од Велике Кикинде, код Аде. Између Лудоша и Велике Кикинде је село Тиса Иђош. Зар би Иђош имао тај придевак,

У Бадену, 30 августа 1894

да није Лудош некад био корито Тисино? Ено западно од Беодре и јужно: Акач ледина, Пак-то, вијуга Рокинда, ено Копово, Криваје Острво, северно од Меленаца; ено код Кумана, који је острво међу некадањим Тисиним коритима. И Русанда је међер некадање Тисино корито, само дубље ујљебљено у талогу некадањег панонског мора.

Вода се дојако у Русанди због њене дубљине одржала и при најмањој води и при највећој суши. Сад је пак усахнула, јер је Тиса код Сегедина на водомери, на дан 2 септембра (по новом), чак на 0.51 m. под нулу опала. Тиса скоро није била тако мала.

Ако је дакле Русанда доиста усахнула, онда имајмо само стрпљења. Ево су канда настале јесење кише, Дунав надолази, Тиса ће почети надолазити, а с пролећа ће бити велике, поплавне воде, па ће Русанда опет се напунити воде и на издан и на површини.

И тиме ће Русанда својом водом и својим глибом бити на утеху боним и слабима и лек им.

Јован Стефановић Вилоски

СРБИЈА И СРПСТВО

ОД ЕМИЛИЈА КАСТЕЛАРА

Јадна Србијо! Жалостан ли је твој удес, тужна ли је твоја историја! Оно старо српско царство, којему је пријесто почивао на вјечитијем брдима, и које се поносило народном независношћу, припадале већим дијелом вјери византијској, па се опет бијаше отргло од јарма византијскога; најчврћи бедем Истоку против западне грамљивости, а Западу против најездâ са Истока, и то у такој мјери, да је запријечило да се оснује грчко царство на рушевинама царства римскога, и не дало папама да опет подигну свемоћ и величину римску; уједињено, кад се сва Европа цијепала и распадала у каосу феудалнијех установа; снажно и ведро, кад се Русија угињала под монголскијем мачем, а синови Пољске и Чешке краљевине хрљаху у Њемачку, да траже обране од нападаја татарскијех; царство, које владаше једног дана од Јонског до Црног Мора, окруњено тијаром као римски понтифици, које носаше на барјаку круг земаљски са часнијем крстом мјесто скиптра, те које некад сањаше са својим јунацима, да размакне своје границе

до Цариграда и претвори ону размажену грчку пријестоницу у сједиште јуначког соја; то је царство доживјело, за косовске погибије, судњи дан своје старе историје, и погинуло под Базитовијем мачем, након кржаве али залудне жртве, ишчезавши у пошљедњем усклику и пошљедњем уздаху својих мученика!

Можда би се већи дио недаћа овога народа могао протумачити разликом у вјеровању. Срби са запада нагињу религији римској, Срби са истока грчкој. Ова разлика објашњује многа унутрашња трвења у Српству и многа непријатељства његова са сусједнијем племенима. Причају српске народне пјесме, да је једном букнуо рат међу Угрима, народом католичкијем, и Турцима, народом вјере Мухамедове. Један српски краљ, као већи дио његова народа, вјере православне, пође на сусрет Угрину и рече му: »Ако надвладаш, што ћеш урадити од наше вјере?« — »На силу ћу вас нагнати у латинску«. — За тијем оде султану, те га исто онако запита, а овај му одговори: »Ако побједим, подићи ћу цркве уз цамије, да

у овима клањају који вјерују у Мухамеда, а да се у онима Богу моле који вјерују у Христа».

Православна вјера годила је духу и ђуди српској много више него ли католичка. Метафизика, која превлађује у хришћанском јелинству, привлачи народе, који су од природе наклонени мистичнијем идејама. Зато православни манастири, усамљени у мркијем горама, или уздигнути на стрменитијем брдима, приказиваху се онијем јуначкијем племенима овенчани сјајем вјере и блијеском наде, као умна светилишта, гдје но свећеници храњаху освештену ватру идеја, где се покајници мољаху Богу за свој народ, пророци оплакиваху својим лелеком побјеђене, и у часу одређеном божјим промислом дозиваху живе на борбу и смрт. За четири стотине година, Србија, закопана на Косову, сваки дан ускрсава у срцу својијех синова. Ниједан од њих не вјерује да је њихова јунака Лазара нестало у кобноме боју. Не; скривен је у зраку за копреном непрозирнијех тајана, као Бог за звјезданим небеским сводом. Апостоли, који су крестили Српство, сишли су са својих олтара, да га милостиво приме и заштите; војска, којом је управљао, причестила се клечећи, и у тој причести примила с божанственијем хљебом бесмртну наду, е ће једног дана видјети свог владоца гдје слази из невидовног храма на видљиви пријесто српски. Предања, тајанствене ластавице, долазећи од Јерусалима до Биограда једнијем летом, по што су се дотакле својим крилима праха Голготског и воде Јорданске, шапућу по горама и пред вратима српскијех манастира родољубне приче, које могу само српске уши и српска срца да чују и схвате.

Јадни народ! Његово је мучеништво једна од најгрознијих трагедија што нам је забиљежила историја, а његова брда највиши и можда најкрвавији Калварији, на којима су се разапњали народи. Прогоњени, мучени, њихов живот, за три дуга вијека, сличи смрти. Зудумћари протјераше дио њих из градова у скровите шуме, те их принудише да живе као дивљаци, да се ломе по кланцима, да се одијевају кором и личином од стабала. Они, који остадоше по градовима, иђаху погнута чела, с очима упртијем у земљу. Кад би подигли главу, вељаху им, е су је дигли да потраже небеску свјетлост и с њоме слободу; кад би дигли очи, вељаху им, е су их дигли да погледају

своје крвнике, те да на њих кидишу. Једне би силом истрзали из крила породица им, да на осамљеном огњишту не говоре о отаџбини са синовима, а у брачној ложници са вјернијем љубама. Друге би смицали, да народ окује у звјезде њихово мучеништво, прије нег се у њима живијема распали гњев јуначки.

Такав бијаше ужас, да су старци и жене ишли ка најсрчанијим од свога племена, те их заклињали: Уби ме, али ме не дај у руке нашим крвницима!

Колико је пута горштак, одмећући се гори у хајдуке, зграбио за косу своју вјереницу, која га гледаше очима пунијем жарке љубави, те јој са страховитијем криком ринуо у срце ханџар, примајући на уздарје пошљедњи осмијех оне узвишене мученице, преображене у крваву жртву! Главни јунак у борби за независност у Србији убио је својом руком старог и милог оца свог. У оном вјечном ропству, у оној стољетној невољи стекло је ово племе неку смјесу одушевљења и претворности, себичности и пожртвовања, снаге и лукавства, којој се мораш управ чудити, а која њему даје, уз увиђавност и вјештину слабијех, сву енергију и сву моћ снажнијех.

Ја не познам историје, која би заслуживала више пажње и проучавања, него ли је заслужује историја борбе за независност у Србији. Када их вас свијет бијаше саме оставио, Срби се дигоше до висине најјачих народа несвладаном силом свог карактера и неизрецивом крјепошћу своје мисли; али увијек мјерећи препоне и тешкоће, којима им се опираше стварност, послужиле се кашто устрпљењем и досјетљивошћу, па чак и лукавством, кад не моглоше да успију снагом и оружјем. Њихове су мишице заиста моћне, али су вазда на служби лукавом разуму њихову. Својство, којим се одликују, то је нека узвишена себичност. У средњем вијеку бранили су се Римом од Цариграда, а Цариградом од Рима; у деветнаестом стољећу ослонише се на Русију супрот Турака, а на Турску супрот Руса. Како им кад узбуде корисније, биће они или народ робова, или народ јунака; метанисаће као слабе калуђерице у усамљенијем манастирима, досађујући небу својим молитвама и сузама, или ће изићи на бојно поље оружани и смјели, као борци старе Јеладе, готови да претворе своје кланце у нове Термопиле.

Ниџија ствар не ће потрести челичне им

груди сјем њихове ствари. Никакав потгаченик не ће заслужити њихова сажаљења, јер су они препатили сваку невољу и претрпјели свако тлачење. Кад се цијели свијет одушевљавао за грчком независношћу, коју је овјенчала успомена прослављених пјесника старинскијех а опјевала муза првих модерних пјесника, Срби се не макоше, премда је грчки непријатељ и њихов непријатељ, јер су знали да би их велико грчко царство могло потчинити трајнијем господству, него ли турско бјеше, те их лишити сјајне будућности, да буду глава хришћанскијем народима на Истоку. А кад се мухамеданци у Босни, крв њихове крви, подигоше на Турке, Србија није кренула у помоћ, изговором, што су били стари одметници и издајце отаџбине у несрећном косовском боју.

Тако нема народа, који би се био знао боље окористити свијем повољнијем, а уклонити се од неповољнијех прилика. Политику рускога царства на Истоку, како је засновао Петар Велики, српски народ је схватио онијем дивнијем инстинктом некијех птица, које унапријед осјете и јаве вијор на брду, олују на Оцеану.

Погнута до црне земље, знала је Србија да се листо исправи, кад је учила згоду, да би могла пријећи из ропства у слободу. Нико није као она познавао моћ и слабост турску. Нико, као Србија и Срби, није се окористио човјекољубивом и реформаторском политиком Јосифа II, цара аустријског. Нико као овај ванредни народ, својим јунаком Карађорђем, није се борио против султана, кад у почетку овог вијека јевропске прилике утријеше пут побједи. Нико до Србија од Милоша, који је био оруђе у рукама силника, не шћаше учинити апостола и спаситеља. Историја њезине независности сличи епопеји из јуначкијех времена, по величанственој храбрости, којом блиста свака страница јој; а пуна је политичке поуке, са вјештине и опрезности, којом је у њој испреплетено јунаштво. Само је тако два-

наесте године овога вијека, кад је Русија остави својој судбини а на милост и немилост Турчину, могла Србија, посрћући и устајући, како јој је кад срећа помагала. борећи се или уговарајући, како јој је кад требало, кајући се или пркосећи, мученица или ропкиња, у некијем згодама пуна храбрости баснословне, а у другијема опрезности дивније и од саме јој храбрости, с дивљачком смјелошћу а увиђавношћу мудрачком; само је тако могла Србија постати народом, који, премда је плаћао данак Турској, бијаше опет независан, те постићи да јој Европа зајамчи опстанак и учини на руку у тежњама за величином, које јој дух прожимљу, након толиког понижења и робовања на плодном и тајанственом Истоку.

Ипак српски народ, у тешкој задаћи самоуправе, није показао ону вјештину и истрајност, којом се бијаше прославио у ратовима за независност. Он, који је толико побједа над својим љутим душманима однио, једва може да своје рођене страсти побједи. Источна деспотија, којој као да бијаше нестало трага побјеђењем Турака, понавља се сада у његовој средини и на све стране замећу се уроте Министри плету мреже против владалаца, владаци против слободе. Србијански устав 1835 године показује најивност свога народа. Раме уз раме с аутократијом дато је у њему мјесто демагогији; покрај аристократске олигархије варварски комунизам; покрај источњачке патријархалности западњачка демократија. Институције мијењају се по самовољи владалаца, корупција продире у народни живот, али му спољашност остаје једнако сурова и неуглађена. Саборисања нијесу друго, до ли прости перифодични састанци посланика, који трају по неколико дана, а на којима се слијепо извршују заповијести или састављају јалови протести.

Нека би јаки Бог дао, да данашњи краљ Србије буде боље среће од својијех претходника!

Марко Цар

С француског

КЊИЖЕВНОСТ

ГРИЛПАРЦЕРОВА „САФА“

Као што је књижевном успеху „Прабабе“ са свим шкодило то, што су је кртили судбинском трагедијом, тако је и за „Сафу“ било опасно то, што су

многи узели ствар тако, као да се ту старија жена заљубљује у куд и камо млађег човека. Да се одишта, као што су узели и највиђенији литерарни исто-

ричари, Сафа има замислити као жена прилично већ у годинама, као стара кокета, која се загледала у снажни лик здрава, као капља млада момка, који би јој могао бити син, онда би изгледало непојмљиво, да је такву драму, при свим лепим странама песничког језика и снажнога називања, свет икада могао озбиљно примити. Први приказ (21 априла године 1818) морао би био публику натерати на смех, а овамо је „Сафа“ фактично имала куд и камо већи успех него „Прабаба“ те је до врхунца славе дигла песника, који је тиме доказао, да уме и у класичној трагедији створити што савршено. На ипак је погрешка у додељивању улога при том приказу дала повода те се после толико ломила копља о судбину те драме. Славна Софија Шредерова, која је у оно време већ четвртину века била претурела на позорници, била је прва Сафа, као што је била прва Берта у „Прабаби“ и после три године прва приказала Медеју; на то се по осталим позорницама Сафа веома неразборито додељивала т. зв. јуначким матерама, јер је Шредерова тада већ почела прелазити у ту струку, Мелиту пак у пркос изречној жељи песниковој, место као на бечком дворском позоришту најивци, дали су сентименталној љубавници те је тим делу било здраво науђено. Тако се јака показала моћ традиције, да је најзад утецала и на Беч те се овде сматрало као смело дело, кад је Лаубе Сафу дао млађаној пројини Шарлоти Волтеровој; свакако се брзо видело, да је тим дело ванредно скочило у цени. У својим веома занимљивим белешкама „Из личнога саобраћаја са Грилпарцером“ прича Августа v. Lit-trow-Bischoff, како је једаред напоменула песнику, да је њено мишљење да Сафа, како се појављује у трагедији, може бити тако двадесет и пет до двадесет и шест година, а песник је на то рекао: „Тако сам ја њу и замислио“. Ко „Сафу“ прочита беспристрасно, видеће, да то одговора факту те песник има право кад каже, да је „противно духу овога комада, да старије или ружне женске играју ту улогу“. Фаон при свем том нека буде нешто млађи од Сафе, ипак ће из трагедије нестати онога, што човека буни, јер разлика од неколико година не може учинити, да љубав песничина према младићу изгледа као заблуда. Ко не зна из свога искуства бракова, где је жена нешто старија од мужа а ипак су срећни?

Не дели њих двоје незнатна разлика у годинама, него велика душевна надмоћност Сафина, која у сваком правцу вреди више од још непрослављенога непознатог, до кога се спушта од све Грчке прослављена песница. Он је може поштовати као

богињу, никако пак љубити као жену; осећај његове незнатне ништавости тишти Фаона крај Сафе те га инстинктивно одвлачи до Мелите, коју он надмашава исто тако, као њена господарица њега, до милога чељадета, чију душевну непросвећеност младост бајне девојчице довољно разјашњава и извињује.

Три се велика проблема решавају индивидуално у овој трагедији. Први, положај уметников према свету, није само раван питању, обраћеном у Гетову „Тасу“, него и питању, које је Адам Еленшлегер обрадио у свом „Коређу“. Како је Еленшлегер месеца маја године 1817 био у Бечу те се Грилпарцер, који је у оно време проучавао дела Данаца, с њим упознао у салону Каролине Пихлерове, нешто је и тај састанак придонео те је песник узео градиво за „Сафу“. Други проблем, да се наиме ускост домаће среће доведе у склад са пространошћу општих смерова, био би уједно растезање првога спорног питања на сваког, који духом тежи на високо. Трећи је проблем женско питање у најширем значењу те речи, питање о одношају оба пола једнога према другом. Старинска одећа „Сафе“ скрива у својим борама са свим модеран конфликат. Прави одношај према том градиву добићемо можда, ако га преведемо у сухопарни стил какве данашње ноћице у новинама. Млада нека Рускиња, која је у Цириху била на наукама, баш је добила докторску диплому а својим је првим радовима одмах привукла на себе најљућу научнога света, упознала се на некој свечаности са неким трговцем, који је од прилике њених година. Тај трговац нема вишега образовања но чуо је за њену славу у зачетку те се стао интересовати за њу, пре но што се с њом и познао. Њега привлачи особена, импозантна појава, њу проста, поштена природност; њих се двоје брзо спријатеље те се вере још истога вечера поред свечаноснога сјаја и галаме. С почетка им сав свет изгледа ружичаст, чини им се као да им се сад тек мили живот, но наскоро се сами зачуде кад виде, да су унутрашње са свим туђи једно другом, да немају шта једно другом да кажу. Рускиња живи заједно са девојаном од шеснаест лета, коју је пре неколико година милосрдно дигла са улице па је к себи узела, одранила је и васпитала. То тихо, умилно чељад са умереним душевним дарима нехотице задобије срце младога вереника, коме је брзо додијало, да све само с дивљењем гледа горе у своју невесту, те волије гледати доле у пупољак. што се расцветава за њ. Случајно дозна ватрена научница за ту тајну. Шта ће него проклиње тобожњу заводницу, бестидну незахвалницу, но после жестоких криза ипак се уверава, да је њена љубав

грозна заблуда. Она сама одричући се спаја оба срећна чељадета, но за тим, не могући савладати горке обмане и посрамљена сама пред собом, скочи у језеро и тим оконча свој промашени живот. Нико не ће рећи, да је то неприродно, само ће најсуровији човек на одру те самртнице прошалити се и исмејати ју, непристрасан ће читалац шта више сажаљавати кукавну, у љубави јој невино тако неизлечиво позлеђену жену те ће у њему настати сви трагички осећаји, које „Сафа“ хоће да искупи.

Да би се аналогија извела потпуно, морала би ону Рускињу при свем одушевљењу јој за науку подбадати јака чежња за љубавном срећом а морала би прекужити све оне горчине, како их песница са Лезба казује у стиховима, из којих говори и Грилпарцера рођена несрећа:

„Не имати и губити ја знам!
Иагубила сам рано родиоце
И сестрице и браћу рођену,
Што груд ми верну сви повледише.
Кривица пола, пола судбе ћуд
До Ахеронта одагна их све.
Незахвалништво и лицемера
Колико тишти, ја искусих већ.
У ових грудих ја већ осетих,
Да пријатељство уме варати:
Не имати и губити ја знам!“

Ко се после многоструко препаћена бола са последњом снагом младости на измаку, са свом силом врела срца ухвати за идол, као Сафа за Фаона, може се до душе ипак мирно вратити науци и уметности и у њој наћи потпуну накнаду, ако честита, племенита језгра његово биће диже високо над свакидашњошћу те је учи да се са патчовечним пожртвовањем одрече рођене своје среће, благосиљајући срећно двоје драгих; но такво што никад не ће поћи за руком страсној жени, коју је љубав оманула. Већ сам стид, што је из оних виших сфера сашла те љуби човека, који није достојан те љубави а још он њу презире, неодољиво гони на скок у море, у слане вале, који чисте, који посвећују. Једино се тако и драматички и логички може решити та ствар. Сафа у смрти тражи да се опрости мука у животу, но још више тражи да се очисти, да одмазди, да се посвети а то може само тако. Ту треба филистарска душа, у које нема ни најмање појезије, па да воли видети песницу да даље живи као нека свекрва младенцима па да деци Фаона и Мелите прича бајке. Није то да се изведе завршан ефекат онако по оперски, него се по најунутрашњијој, трагичној нужди спасава Сафа из конфликта, који се никад више не могу са свим чисто изгладити, спасава се из венца овога жића,

који је за њу за навек раскинут па иде до вишњих богова, „повратила се међу своје сад“.

„Сафа“ значи у неком смислу питање, на које тек „Либуса“ даје одговора. Питање о правом одношају оба пола једнога према другом занимало је Грилпарцера као модерног песника и донде већ веома јако. У „Прабаби“ се Берта безусловно покоравала вољи мушкарчевој, но Сафа је и сувише развијена, а да би се могла тако подати, ма да свим срцем тежи за тим. Она је рада са свим да буде Фаонова поданица, но он остаје њен поданик, чак и онде, где се побуни против ње, а Мелита без по муке постиже оно, за чим се Сафа онако узалудно отима, јер њој приличи плашљива слабост, којој само сенку онако ревносно тражи њена господарица. У „Медеји“ стоји Колхићанка са својим надмоћним умењем крај само храброга Јозона као Сафа крај Фаона, њега нешто привлачи Креузи као Фаона Мелити. Потискивањем Маргите, завођењем Берте и преваром Кунигундином прелива се женско питање преко у брак и брачно право. Едрита бежи од наметнуте удадбе, да се уда по срцу, у одагнаној Вастии фрагмента „Естире“ из далека се јавља сличан конфликт. Другу једну варијацију брачног питања даје „Јеврејка Толећанка“. Дон Цезар у „Братском спору у дому хапсбуршком“ лако би неправду да панесе Лукрецији, као што је његов отац, цар, некад скривио његовој матери. Тек „Либуса“ даје најзгоднију комбинацију као смер тим блудњама, душевно знамениту жену у верној заједници са човеком, који је душевно исто тако знаменит, а у практичној ваљаности и јачи. Тако долази дисонанција, најпре у „Сафи“ снажно ударена, у „Либуси“ до најзрелијег хармоничног решења.

Као реалистичан трагичар показује се Грилпарцер ту пре свега у карактеристици Мелите. Зна он добро, да се вештина драматизовања понајвише састоји у том да се пуне лица да изговоре, што на јави тек тавно осећају, но да се пуне да то чине као прави људи а не као фигуре у трагедији. Одмерени, нехотични глас природни и на позорници често већма уме да убеди него и највештачкија беседа; најсјајнију реторику уме да утуче природан крик мучена срца. Где се Лујза (у „Сплетци и љубави“) пред Милфордвом одриче свога драгана, казује своје осећаје полетним речима; и Мелита свога миљеника тек „секирама пакленим“ може „да отргне са свога раскрваљенога срца“, но она све своје осећаје стискује у ово неколико речи, које збори, обгрливши Сафина колена:

„То ја сам, Сафо! Ево руже, нај!
И њега узми, живот! — Где је нож?“

Тако говори природа, тако је вазда говорила те само то пристаје бићу чеда природина.

Та се нарав Мелитина истиче одмах у првој појави, техничком ремеку. Једним махом уводи клицање Рамново у радњу и ништа није природније по да се он у радосном осећају поноса љути, што Мелита одмах не схваћа важност дивнога тренутка, и да у заносној беседи проповеда славу Сафину, а гледалац том приликом брзо дознаје, ко је Сафа и да се баш враћа дому као победилица у Олимпији. Уједно нам се Мелита јавља као душевно мало развијена, она не може себи да разјасни, шта то тако узбуђује мирнога, озбиљнога Рамна, но и кад га разуме, на његово питање: Видите л' венац? одговара: „Видим само њу!“ У том лежи опет оно неописано мило и умиљато у њену карактеру. Она не опажа, као Рамнес, пре свега знамење славе, него само Сафу, која се после дуга одсуства враћа, и њена би радост била исто тако права радост, да Сафа и није извојевала себи победни венац пред свом Грчком. У осталом се Рамнес том успеху радује још нарочито из индивидуалног разлога, што је он први учио Сафу оној уметности која сад

„У звезде диже дично име јој!“

С тим се спаја друга једна већа црта. Он, највернији јој слуга, мисли да није лепо, да женске учествују у јавном величању Сафину, женској је место у кући а не на улици; ако је то тако, онда границе с тога прекорачава куд и камо већма, бити предмет тој гласној светковини. Ту се већ полако додирује женско питање, ту већ лежи клица за све позније заплете, у колико су последице том, што се Сафа дигла тако високо над остале женске. А и први јачи моменат јавља се ту с Мелитиним питањем за онај „узорити лик“ крај господарице. Тако нам се пажња обраћа на Фаона још пре но што се он појави а уједно се тим одушевљеним описом већма разјашњава утецај, који је поглед на њ у Олимпији изазвао у Сафе. Кад би Мелита онда остала, ма да је Рамнес тера, то би јој на то дала права исто тако оданост према младићу, која се незнано већ јавља, ма да му се сад зацело не диви као лепој слици, као и њена нежност према господарици, која се за њу стара матерински. Толико и још више крију тих четрдесет стихова; то је као у „Јеврејци Толеџанци“, где се такођер у првој појави одмота цео комад.

(Наставиће се)

КОВЧЕЖИЋ

КЊИЖЕВНИ ПРИКАЗИ

Georges Fillion. Entre Slaves: Serbes, Bulgares et Russes. 1 књ. на 8-ни, стр. 423. Paris, издавалац: Société des écrivains français. 1894. Стаје франака 3,50. — Да би избегли прекомерну спекулацију појединих књижара-издавача, образовао је велик број француских писаца у Паризу неку врсту кооперативног синдиката, *Друштво француских писаца*, који има за сврху, да публикује дела својих чланова. Трошком овога синдиката изађе и горње дело. Писац овога дела долази у ред оних многобројних публициста, који, путујући по Истоку, изучавају његове народе и у својим студијама упознају Запад са њима. G. Fillion се бавио, у више прилика, дуже времена у Србији и у Бугарској, на сваки начин као дописник *Хавасове агенције*, јер и само ово дело посветио је Edouard Lebeu-у, директору исте, као његов сарадник. Он вели, да је био сведок многих политичких догађаја у овим земљама, које беху поворница за минулих дванаест година. Три одељка (I—III, стр. 1—38) посветио је *Србији у 1885 години*, где говори о тадашњим политичким приликама, сликајући — поред неколиких личних успомена — неке државне уставе, наравно све то доста површно и једнострано. У девет одељка (XIII—XXI, стр. 169—303) говори о *српско-бугарској војни*, у којој је учествовао као дописник. И он, као сви до сада, осуђује Србију и њене ондашње државнике за овај братоубилачки рат, чије ће кобне последице још за дуго осећати српски народ. Изврским стилем, ма да је често по-

мешан с хумором и сарказмом, описује ову кампању; нарочито су му интересне оне странице, где говори о немаштини и сиротињи српске војске. Наравно, ма да је био очевидац, писац доста претерује, али ипак, верујте ми, тежива његових речи много је већа за Србина, кад их прочита на коме страну језику. Највећи део својих успомена посветио је писац Бугарској и Русији, обраћајући нарочиту пажњу њиховим међусобним политичким односима. Он нам овде говори о улози Русије од дана, када је Бугаре ослободила, па до коначног прекида са њима. Русија је могла да привуче себи бугарски народ, који ју сматра за своју ослободитељку. Ну, највећа њена погрешка, вели Fillion, састоји се у томе, што је Бугарима дала *парламенат*. Он јој је покварио њене рачуне, па кад је хтела после да га уништи, било је већ доцкан. Тај, назовимо га, парламенат довео је у судар агенте и генерале руске са Бугарима. Руски генерали, као министри од 1881—1883 године, колебаху се међу многобројним политичким фракцијама, које је баш тај парламенат створио, а остали званични руски агенти помагаху и ободраваху равне руске спекуланте, који гледаху само своје личне интересе, и на тај се начин још више замрсише њихови међусобни односи, о којима руска дипломатија није, можда, ни сањала. Бугари, видећи тежње руских агената наусте их са свим, прибарајући своју снагу за очување народне независности. Знамо, како је свршио Каулбарс са својом мисијом, која се сматра као лично дело цара Александра. Природно је, да је

одмах nastupio prekid između Rusije i Bugarske, koja od toga dana potpada pod sferu trojnoga saveza. Paгледа, да писац познаје много боље бугарске унутрашње ствари, са којима, са много тачности, упознаје своје читаоце. Закључци ове, збиља, интересне књиге налазе се у самој предговору. Ма да тај предговор има више пророчанску форму, мало и песимистичну, постараћемо се, да га, у изводу, саопштите нашим читаоцима, јер је он резултат беспристрасна истраживања и проматрања, као што то писац вели, политичких прилика на Балкану. Протекло је већ седам година, како се Русија повукла са Балкана, где је издржала нечувене борбе са Турском 1877 године за ослобођење Бугара, који је, после неког времена, са свим напустише, а подржавани тројцарским савезом и Енглеском постадоше очајни противници својих спасилаца. „Руски цар нема више никаквих односа са својим старим заштитеницима, ју он није ни заборавио, ни опростио. Кидајући са традиционалним пријатељством Русија се одвојила од средњо-европских царства... Да ли је споразум међу Французима и Русима претеча важних и опасних догађаја у Европи? Могућно је Цар не ће остати под увредом, коју му је нанела Бугарска. Он очекује свој час! Кнез Александар Батемберг, са којим је Александар II поступао као са размаженим дететом, а Александар III сматрао га за непомирљива непријатеља, умро је. Стамбулов, после десетгодишње тиранске владавине, пао је са власти. Ну, остао је кнез Фердинанд, који држи заставу анти-русофилске опозиције. С друге се стране у Србији у овоме часу врши опасан преображај. Русија има данас да одиграва са свим нову улогу на Истоку. Француска, морално солидарна у овоме часу са руском политиком, треба да упозна минуле догађаје, како би боље ценила оне, који ће планути једнога дана, који, можда, није далеко, и где ћемо ми, посредно или непосредно, бити ангажовани... Писац изражава наду, да ће се балкански народи умети да користе искуством из прошлости и да ће реципрочним попуштањем, као год и Русија умереном политиком са своје стране, доћи до слоге и заједнице, која ће бити драгоцене по мир Европе а корисна по слободно и брзо развијање младих балканских народа, на чијим огњиштима тиња нова цивилизација. — Ми ову књигу препоручујемо нашим читаоцима као интересну лектуру, као и пажњи свију оних, који се баве питањима ове врсте. Књига је украшена многобројним сликама, како појединих личности, које су играле важније улоге у овом руско-српско-бугарском покрету, тако и појединим сценама из рата и неколиким скицама појединих крајева и градова.

Женева.

Н. С. П.

КЊИЖЕВНЕ БЕЛЕШКЕ

— Чланак великог шпанског беседника Кастиелара, који у данашњем броју доносимо у преводу Марка Цара, изашао је прошле године у сакату и непотпуну преводу у задарском „Српском Гласу“. Сад га је изнова за наш лист превео Марко Цар са оригинала, који је изашао у осмој свесци (7—15 маја) ланске Nouvelle Revue Internationale (Les Matinées Espagnoles), која излази у Паризу и Мадриду и у којој Кастиелар у сваком броју пише преглед политичких прилика у Европи. Овај је чланак написан приликом ланског државног удара у Србији, којим је краљ Александар преузео владавину.

САДРЖАЈ: Песништво: Први пољубац Дневник једне жене. — Поука: Купатило Русанда код Меленаца. Србија и Српство. — Књижевност: Грипарцерова „Саза“. — Ковчежић: Књижевни прикази. Књижевне белешке. Смесице.

□ Казимир Залевски, један од најславнијих пољских драмских писаца, написао је у *Revue d'art dramatique* од 15 априла о г. интересну студију о пољском позоришту.

□ Мало је тако славних и великих људи, као што је кнез Бизмарк, а који још за свога живота беху предмет многобројним студијама. Пре кратког времена написа Dr. Adolphe Kotbus, на немачком језику, интересну књигу: *Бизмарк и њене*, у којој нам прича љубавне авантуре младога Бизмарка још као ђака на бонском универзитету. Најинтересније су оне, које говоре о његовој женидби. Писац напомиње, да ће доцније, по смрти Бизмарковој, биограф имати да открије многу интересну историју из његова живота. Неки француски листови донеше неколико одломака из ове књиге.

□ У Брислу је почео излазити још прошле године часопис *Société Nouvelle*, који се бави већином друштвеним и економским питањима и који је својим тенденцијама више социјалистички, а на којем редовно раде вође социјалистичког покрета из Белгије и Француске. У овој књизи априлској књизи донео је студију познатог географа Elisée Reclus-a о европској хегемонији, у којој духовни отац данашњег анархизма развија неколико оптимистичких мисли о будућности Европе. Многима од наших читалаца биће познато, да је Reclus писао и о српском народу у својем монументалном делу *La Géographie Universelle*, а у књизи *L'Europe méridionale*. Још и данас многи странац, књижевник или политичар, који би хтео да се упозна са српским народом, консултује његову географију, у којој има драгоцених података о нашем народу.

□ У Женеви је отворен 4 септембра X Међународни конгрес Оријенталиста, који се бави изучавањем Истока и његових народа. На овоме конгресу саопштио је барон Хоровиц своја испитивања: о утецају Исламизма у Босни и Херцеговини.

□ *La Revue des Revues* у свескама од 1 и 15 маја ове године доноси чланак познатог доктора Теодора Херцке о организацији његова *Freiland-a*.

С М Е С И Ц Е

(Зола о анархистама.) Зола сматра анархисте за песнике. „То је вечита poésies poire, поезија мрачних сила, стара као човечанство, стара као невоља, као бол.“ „Анархисте су људи, у којих влада срце, нестриљива сањала. Разлика међу њима и нама тек је неанатна. Ми верујемо у развитак а они у то, да ће се њихови снови одмах моћи обистинити. Нестриљиви као деца, као жене, као песници, хоће оно, што желе.“ Страх од анархизма сматра Зола да је исто тако смешан као и страх од непогода, на које човек у свакидашњем животу наилази на сваком кораку. „Па за што да су те експлозије опасније, него кољера?“ „Па зар није рат десет пута страшнији? А ратно је стање, на жалост, трајно стање на нашој земљи.“ „Можда ће се некад анархија и обистинити, али тек за неколико векова. Но не треба мислити, да ће онда нестати анархистичнога сна. Тај црни сан разорилаца живеће вечито уз правни сан идејалиста, догод устрада невоље, бола, т. ј. догод узбуде човечанства.